

Daniel C. Dennett

SZÖVEGEK, EMBEREK ÉS MÁS KÉSZÍTMÉNYEK ÉRTELMEZÉSE

Pap Mária fordítása

„Egy szöveget úgy értékelünk, mint egy pudingot vagy egy gépet. Azt kívánjuk, hogy funkcionáljon. Alkotói szándékra csak azért következtetünk, mert az alkotás funkcionál.”

(W. Wimsatt és M. Beardsley)¹

Négy különböző értelmezési eljárást akarok megvizsgálni, mégpedig:

- (1) szövegek értelmezése (vagy *hermeneutika*);
- (2) emberek értelmezése (ezt „tulajdonítási”, illetve kognitív vagy *szándékpszichológiának* nevezik);
- (3) egyéb készítmények értelmezése (amit *készítményhermeneutikának* fogok nevezni);
- (4) az organizmus céljának értelmezése az evolúciós biológiában – ezt a vitatott értelmezési tevékenységet hívják *adaptacionizmusnak*.

Írásom címe csak három és nem négy eljárást nevez meg, de amint vizsgálni kezdjük a negyediket, amely egyben az alapvető, látni fogjuk, hogy valójában egyetlen értelmezési tevékenységről van szó; feladatom épp annak a kimutatása, hogy e vállalkozásokban nem egyszerűen sok a közös vonás, hanem mindegyik *ugyanaz a tevékenység* más tárgyakra alkalmazva. Be akarom bizonyítani, hogy az értelmezés elvei, az értelmezés problémái, valamint az értelmezőket és bírálóikat egyaránt fenyegető illúziók is azonosak. Végül levonok néhány furcsa következtetést ebből a vizsgálódásból; egyesek mélységesen kielégítőnek, mások viszont roppant kényelmetlennek fogják ezeket találni.

1. Szövegek értelmezése

Először is idézzünk fel néhány olyan tényt a szövegek értelmezésével kapcsolatban, amelyeket senki sem vitat. Bizonyos szövegek világosak, mások meglehetősen zavarbaejtők és rejtélyesek, de még a legvilágosabbak is csak néhány biztonságos, meglehetősen kézenfekvő előfeltevés segítségével értelmezhetők. Aki például nem tud angolul, úgy látja, hogy az 1. ábra két szimbólumsorában a középső szimbólum azonos, az angolul tudók viszont minden erőfeszítés nélkül (sőt anélkül, hogy észrevennék), a „the cat”-et látják a szimbólumsor valószínű értelmezésének.

TAE CAT

1. ábra

Hogyan csinálják? Ilyenkor általában egyfelől a betűk formálásának normáira támaszkodunk, másfelől valószínűnek tartjuk, hogy a feliratot közlési *szándékkal* hozták létre. Minden betűsorban megpróbálunk üzenetet látni, és itt sikerrel. *Lehetséges* persze, hogy a felirat szerzőjének az volt a *szándéka*, hogy „the cht”-t (vagy „tae cat”-et) írjon, s ha ez a helyzet, tévedtünk elhamarkodott értelmezésünkkel.

Értelmezésünk a szerző szándékait illető hipotéziseinktől függ, és ha egy szövegrész jelentésével kapcsolatban kétségeink vannak, első megközelítésként megkereshetjük a szerzőt, és megkérdezhetjük, hogy mire gondolt. Mindig ezt is tesszük, és ez megoldja a dolgot – különben nem csinálnánk. Ha az új számítógép használati utasításában ez áll: „A piros fény azt jelzi, hogy az elem kimerülően van”, és fogalmunk sincs róla, hogy ez azt jelenti-e, hogy az elem *rendellenes módon* vagy egyszerűen a normális működés során merül ki, akkor felhívhatjuk a szerzőt – mármint a hívható, a *virtuális* szerzőt, azt a személyt, aki a SZERVIZ számának tárcsázásakor felveszi a kagylót, és megkérdezhetjük tőle, hogy melyik értelmezésre *gondolt*.

Ebből a bölcs mindennapi gyakorlatból alakul ki az a kézenfekvőnek tűnő benyomás, hogy ha egy szövegrész értelmezése kérdésessé válik, elvben mindig megtudhatjuk az igazságot, csak meg kell kérdezni a szerzőt, aki válaszadóként kiváltságos helyzetben van. Ki tudná nála jobban, hogy mire gondolt? Az esztéták mégis kétségbe vonták e kézenfekvőnek tűnő elv univerzalitását, mondván, nemhogy nem igaz, de egyenesen téves: ez a hírheht intencionális, vagyis szándékot illető tévedés.² Az irodalomteoretikusok többé-kevésbé bevett véleménye szerint egyszerűen tévedés feltételezni, hogy a szerző személyes véleménye egy szöveg jelentéséről *megbízható*. Néhány teoretikus egyenesen azt állítja, hogy a szerző véleménye még csak nem is fontos adat – jóformán édes mindegy, hogy a nagybácsinkat vagy a szerzőt kérdezzük-e meg.

Most zavaros vizekre evezünk, és egyelőre anélkül, hogy jóváhagynám, egyszerűen csak előadom azokat a lazán összefüggő állításokat, amelyekkel hermeneutikuskörökben találkozunk. Az olvasó olvasata éppolyan fontos, mint a szerzőé – mondják. Minden olvasó – egyszerűen attól, hogy olvasó, hogy *használója* a szövegnek – létrehoz egy értelmezést, és az egyik olvasó értelmezése éppen olyan jó, mint a másiké – beleértve a szerzőét is, aki végtére ugyancsak olvasója annak a szövegnek, amelyet történetesen ő hozott létre.³ Egyes olvasatok természetesen jobbak, mint mások – azaz érdekesebbek, következetesebbek, gazdagabbak, kevésbé *ad hoc* jellegűek, nagyobb tájékozottságról tanúskodnak –, de nincs olyan kiváltságos olvasat, amelyet a szöveg *valódi olvasatának* tekinthetnénk.⁴

Ez a szélsőséges nézet fölöttébb abszurd, ha olyan egyszerű szövegről van szó, mint egy tiltó tábla felirata – teszem azt: „Fűre lépni tilos!” –, amely gyakorlatilag egyértelmű (habár a hermeneutikusok képesek perverz éleselméjűséggel több lehetséges – ha nem is valószínű – olvasatot találni a legközönségesebb feliratokhoz is). Ha pedig közönséges többértelműséggel kerülünk szembe, a szerző megkérdezése szinte mindig segít: lehetnek kétségeink, hogy jól értjük-e bizonyos Kovács úr bevásárlólistáját, de arra mindig számíthatunk, hogy Kovács úr – hacsak meg nem háborodott – precízen és mindenki másnál jobban tudja, hogy mire gondolt. De ha a szöveg vers, regény vagy mondjuk egy Platón-dialógus, akkor gyakran előfordul, hogy a versengő értelmezések nagyjából egyformán elfogadhatók, és nagyon is nyitott az a kérdés, hogy melyik a legjobb, vagy melyik az igazi. Ezekben az esetekben előfordulhat, hogy a szerzőt nem tudjuk megkérdezni (mert például Platón a szerző), vagy ha mégis, a válasz nem perdöntő. Mert mi van, ha a szerző momentán csak zavarosan tudja vagy netán elfelejtette, hogy mire gondolt? Sőt a szerző akkor is zavarba jöhet, vagy kételyei tá-

madhatnak a tekintetben, hogy mire is gondolt, vagy – és talán ez a legpikánsabb eset – hevesen és őszintén kiáll valamilyen kimondottan másodrendű és egyáltalán nem meggyőző értelmezés mellett, ha a szöveg vadonatúj – épp most mondta ki. A szöveg tényleg lehet jobb, mint ahogy a szerző érti.

(Szándékosan mellőzöm most a beszélő szándéka és a megnyilatkozás jelentése közötti kapcsolat körül kirobbant vitát, amely itteni állításaim szempontjából érdektelen, bár ez talán nem nyilvánvaló.)

Ezekben az esetekben nem vagy nyugodni minket a gyanú, hogy bármilyen zavarbaejtőek is az adatok, bármennyire vizsgálhatatlanok is a tárgyhoz tartozó tények, mindig *van* egy – a szöveg *valódi jelentésével* kapcsolatos – „mélyebb tény”. Az alkotás pillanatában van a szerző értelmének vagy agyának mélyén valamilyen támpont, valamilyen fókusz, amely eldönti, hogy mire gondol, még akkor is, ha ehhez sem ő, sem mi nem férhetünk hozzá. Wimsatt és Beardsley pontosan ezt a provokatív gyanút nevezi intencionális tévedésnek. Tézisük nem arra vonatkozik, hogy léteznek-e ilyen mélyebb tények, hanem arra, hogy érdekesekek-e a szövegek megértése szempontjából. Mások azonban maguknak ezeknek a tényeknek a létezését akarták kétségbe vonni. Quine nevezetes tézise a radikális fordítás meghatározhatatlanságáról valamivel általánosabban és drasztikusabban azt állítja, hogy nincsenek mélyebb, az ügyet eldöntő tények, amikor rejtélyesnek találunk valamit *bármilyen* emberi viselkedés – nemcsak a szövegalkotás – értelmezésében.⁵

Egyébként mit találhatna az ember egy ágens (a cselekvés végrehajtója) agyában, ami dönthetne a versengő értelmezések között? Első és roppant kézenfekvő intuíciónk az, hogy az ágens szándékának belső *reprezentációját* – a kérdéses cselekvés mentális nyelven, mondjuk így: mentalézul leírt jellemzését. Tételezzük fel egy pillanatra, hogy vannak ilyen reprezentációk, tételezzük fel továbbá, hogy oly módon rendszerszerűek, ahogyan egy nyelv az. Ez esetben, amint felfedezzük azt a reprezentációt, amelytől azt reméltük, hogy eldönti bizonytalanságunkat, rájövünk, hogy problémánk visszatér: most egy újabb értelmezendő szövegünk van, egy mentaléz szimbólumsor, és ugyan ki illetékes megmondani, hogy mi e szimbólumok szándékolt jelentése? Mármost ez a probléma nem komoly egyetlen olyan esetben sem, amikor a belső reprezentáció mintegy „magán hordja a jelentését”. Paul, mielőtt kómába esik, ezt firkálja egy papírra: „GRAND LEGS – SEIZE OURS” („Nagy lábak, kapd el a mienket”), mi pedig szeretnénk tudni, mit jelent ez. A neuroitikosírás-fejtés csodáinak köszönhetően megállapítjuk, hogy Paul az írás idején franciául szándékozott beszélni. Ha most angolra fordítjuk, hogy mit akart mondani, ezt kapjuk értelmezésként: „Large legacy – sixteen bears” („Nagy örökség – tizenhat medve”), s szinte biztosan kiderül, hogy Paul épp megtudta, hogy gazdag nagybácsikája tizenhat táncoló medvét hagyott rá, nem pedig azt a vagyont, amire ő számított. Megvan a magyarázat öngyilkosságára.

Néha azonban mit sem változtat a dolgokon az, amit belül találunk. Tegyük fel például (átvéve egy példát Anscombe úttörő esszéjéből az INTENCIÓ témakörében),⁶ hogy X. Y. azt mondja: „Most megnyomom az A gombot”, miközben kinyújtja a kezét, és megnyomja a B gombot. Mi történt? Nyelvbottlás vagy kézbotlás? Bármelyik lehetséges, és jöllehet X. Y. rendszerint meg tudja mondani, hogy mit akart, és ezt meg is teszi, elképzelhetünk olyan esetet, amikor megzavarodik: stresszes állapotban volt, bármelyik cselekvés indokolható, és X. Y. egyszerűen nem tudja, hogy mit akart. Velem egyszer megtörtént ez. Kikönyörögtek, hogy legyen pontbíró egy baseballmecscesen. A játék döntő pillanatában meg kellett határoznom, hogy időben ért-e az ütőjátékos az első pontra. Feszült helyzet volt, és azon kaptam magam, hogy miközben fél-

reérthetetlenül égnék emelem a mutatóujjamat – ami a KIESETT jele, vagyis azt jelenti, hogy a védő a labdával előbb ért oda –, azt ordítom, hogy „HÁZBAN”, vagyis hogy az ütő ért előbb a ponthoz. Az ezt követő felfordulásban felszólítottak, hogy mondjam meg, mire gondoltam. Erre őszintén nem voltam képes, legalábbis nem jobban, mint mások. Végül arra jutottam (a magam számára), hogy mivel kézzel jelezni nemigen szoktam, szavakat használni viszont annál inkább, hangadásomat kell elfogadni. Ehhez a következtetéshez azonban bárki más éppígy eljuthatott volna.

Egy ilyen esetben abban reménykedhetnénk, hogy az agybeli írás letapogatása eldönti a dolgot, de tegyük fel, hogy azt találjuk, hogy neuroitikosírás-fejtőnk segítségével az agy megfelelő helyein mindkét esetben szándékokat találunk. Ha még mélyebbre megyünk, akkor egy további, először kifürkészhetetlen reprezentációsorra bukkanunk. Ismeretelméleti helyzetünk ekkor tényleg nagyon hasonló lesz az irodalmár detektívekéhez, akik olyan egymásnak ellentmondó naplóbejegyzésekkel rendelkeznek, amelyek fényében a regényíró szándéka szerinti jelentések ellentmondanak egymásnak. Vannak-e vajon mélyebb elvek, amelyekre egy ilyen eset eldöntésekor hivatkozni lehet? Erre a kérdésre akkor térek majd vissza, ha áttekintettük az értelmezés egyéb területeit.

2. Készítményhermeneutika

A készítményhermeneutika nagyobb területre alkalmazott szöveghermeneutika. A szövegek végtére is készítmények. Bizonyos készítmények, egyebek közt a festmények és a szobrok, hírhedten – vagy vonzóan – alkalmasak versengő értelmezések előcsalogatására, és a művész útmutatása természetesen nem megbízható. Az ihletett, megszállott, transzba esett szobrászban, akit valami arra hajt, hogy maga által alig értett (sőt alaposan félreértett) műveket alkosson, mindazonáltal könnyebb hinnünk, mint a szövegek írójában, aki hasonlóképpen nincs tudatában e szövegek jelentésének, de az alkotó illetéktelenségének elve ugyanaz.

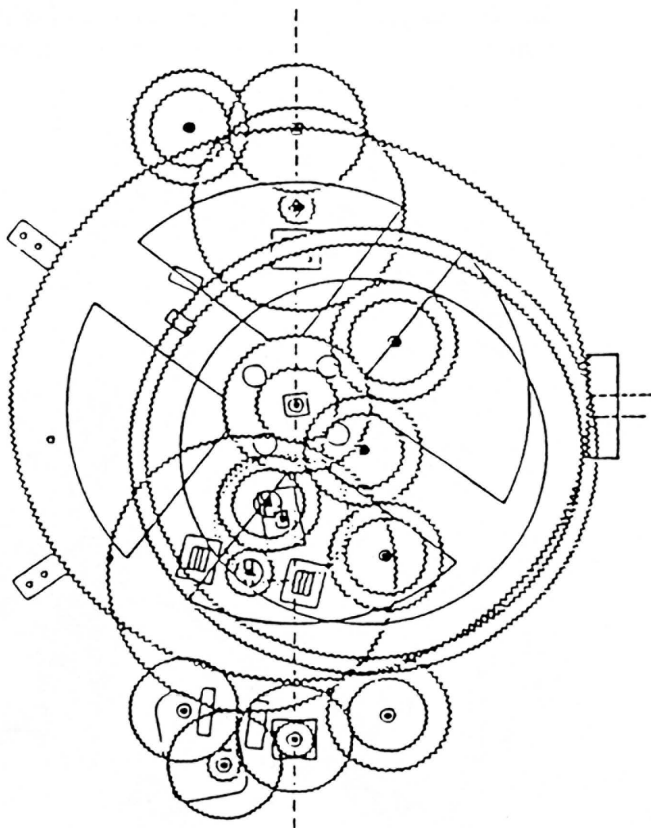
Más készítmények értelmezése viszont mintha sokkal biztonságosabb lenne: nemigen kételkedhetünk abban, hogy mi egy balta⁷ vagy mi egy telefon, és mire való: aligha kell Alexander Graham Bell életrajzát tanulmányoznunk, hogy támpontokat találjunk arra nézvést, hogy mire is gondolt. Sok készítmény úgy kerül forgalomba, hogy magán viseli jelentését – feltűnő helyen rá van írva, hogy „KONZERV NYITÓ” vagy „FORD ESCORT GT”. Ezekhez gyakran mellékelnek használati utasítást vagy kézikönyvet, és ha fennáll a félreértés veszélye, részeit feltűnő feliratokkal látják el: „EZ NEM LÉTRAFOK” – mondja a felirat állólétrám kihajtható festékesvödör-tartóján. Elvben mégis lehetséges, hogy az említett elővigyázatossági rendszabályok ellenére is rejtélyesnek találunk egy célt vagy egy funkciót, és azt se felejtjük el, hogy egy írott táblácska végül is szintén szöveg, és értelmezése éppannyira bizonytalan, mint a forma(terv) bármelyik más jellegzetessége.

2. ábra

Az üvegen lévő, furcsán elmosódott felirat lehet „FOR FEELING FAINT” vagy „FOR PEELING PAINT” („szédítő” vagy „festékmartó”). Jobb, ha tájékozódunk egy kicsit, mielőtt húzunk egyet az üveg tartalmából. Konkrétan: jobb megvizsgálni, hogy mit *tud* az üvegben lévő anyag, teljesen függetlenül attól, hogy milyen hatást szándékozott vele elérni készítője.

A régészek és a történészek találkoznak néha olyan készítményekkel, amelyek jelentése – funkciója vagy célja – különlegesen homályos. Tanulságos röviden megnéznünk néhány példát, hogy lássuk, hogyan okoskodik az ember ezekben az esetekben.

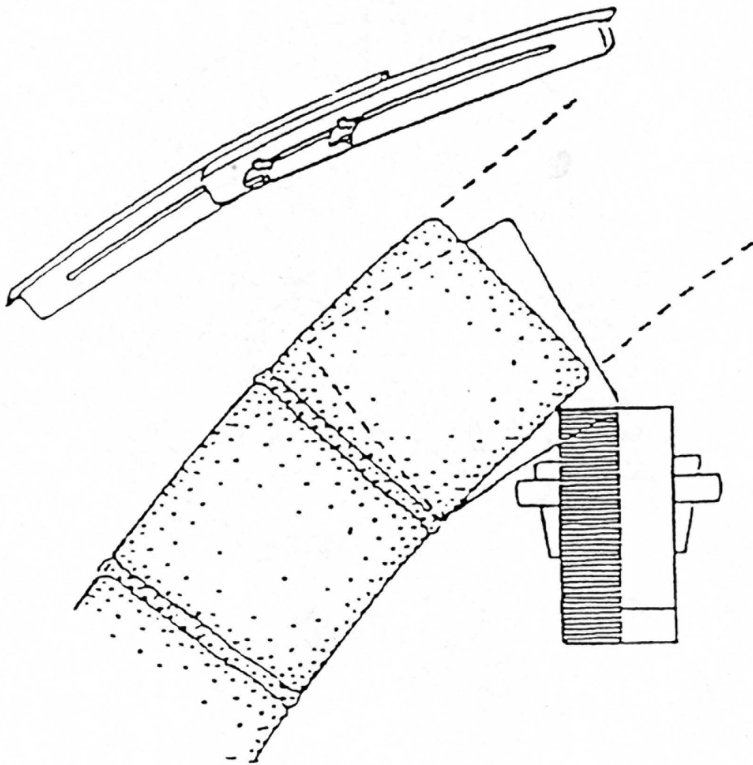

3. ábra

Az antikütherai, amelyet 1900-ban fedeztek fel egy hajóroncsban, és az ókori Görögországból származik, meglepően bonyolult bronz fogaskerék-együttes. Mire használták? Óra lett volna? Vagy egy olyan automata szobor mozgatására szolgáló gépezet, mint Vaucanson csodái a XVII. századból? Szinte biztos, hogy planetárium volt, és ezt az bizonyítja, hogy *jó* planetárium lenne. Vagyis a kerek forgási periódusainak kiszámítása olyan értelmezéshez vezetne, amely pontos (ptolemaioszi) reprezentációja volna annak, amit akkor tudtak a bolygók mozgásáról.

A kitűnő építészettörténész, Viollet-le-Duc írt le egy *cerce* nevű tárgyat, amelyet a

katedrálisok boltíveinek építéskor használtak valamiképpen. Az volt a hipotézise, hogy az állványzat mozgatható darabja volt, de egy későbbi értelmező, John Fitchen azt állította, hogy nem lehetett ez a funkciója (lásd a 4. ábrát, amelyet Fitchen klasszikus művéből vettem át: *THE CONSTRUCTION OF GOTHIC CATHEDRALS: A STUDY OF MEDIEVAL VAULT ERECTION* [Chicago, The University of Chicago Press, 1981]; 1961 by John Fitchen). Először is a *cerce* nem lehetett elég erős kihúzott formájában, másodsor pedig, ahogy az ábra mutatja, használata olyan szabálytalanságokat eredményezett volna a boltív bordázatában, amilyeneket nem lehet benne találni. Fitchen hosszú és alapos érvelését azzal zárja, hogy a *cerce* mindössze szabályozható teherelosztó alátét volt, és ezt a következtetést azzal támasztja alá, hogy egy elegánsabb és ügyesebb megoldást ad elő a bordamenetek ideiglenes alátámasztásának problémájára.

4. ábra

Viollet-le-Duc cercéje mint az egyes bordamenetek alátámasztására szolgáló eszköz a boltív felépítése alatt

A kisebbik rajzon egy *cerce* látható Viollet-le-Duc ábrázolása és leírása alapján. Kihúzott pozíciója világosan jelzi, hogy az egyik réselt falap hogyan fedi át a másikat. Függetlenül van felfüggesztve egy bordamenet köveinek támasztékaként, és (a részletes

rajzon) látható, hogy egy adott bordamenet kövei nem rakhatók végig egyenletesen egymás mellé: azok, amelyek a kihúzott (kontúrosan ábrázolt) lapra támaszkodnak, jobban előredőlnek, mint a közelebbi (bevonalkázott) lapra támaszkodók. Mivel ilyen törés nem fordul elő a bordaközti kősorokban, nyilvánvaló, hogy a *cercét* Viollet-le-Duc állítása ellenére nem így használták.

Lényeges elemük ezeknek az érveknek, hogy optimummegfontolásokra támaszkodnak: például annak a hipotézisnek, hogy valami cseresznyemagozó, ellene szólna, ha bizonyíthatóan rossz cseresznyemagozó lenne.⁸

Egy készítmény időnként elveszíti eredeti funkcióját, és újra tesz szert. Az emberek nem azért vásárolnak régimódi faszénvasalót, hogy ruhát vasaljanak vele, hanem hogy könyvtámasznak vagy ajtókitámasztónak használják; egy csinos lekvárosköcsögből toll- és ceruzatarató lehet, a homár ollóit kerti palántázóként lehet újra felhasználni. Az a helyzet, hogy a faszénvasalók könyvtámasznak jobbak, mint vasalónak – legalábbis a mai vasalóválasztékhoz képest. Egy Dec-10 nagyszámítógép pedig ma remek és strapabíró horgony egy nagy hajó lehorgonyzásához. Egyetlen termék sem védett az effajta újr felhasználás ellen, és bármilyen világosan leolvasható is *eredeti* célja jelenlegi formájáról, lehet, hogy új célja az eredetivel csak valamilyen történelmi véletlen folytán függ össze – az elavult nagyszámítógép tulajdonosának sürgősen horgonyra volt szüksége, és jó érzékkel a számítógépet használta fel erre a célra.

A készítmények feltalálói semmivel sem immúnisabbak a szövegek szerzőinél, éppúgy össze tudnak zavarodni, mint azok. Minden további nélkül elképzelhető, hogy valaki mindenáron egy új ébresztőórát akar csinálni, de szándéka ellenére olyasmit hoz létre, amit némi *jóindulattal* is csak újfajta papírnehezékként jellemezhetünk. Hogy néz ki az intencionális tévedés, ha készítményekre alkalmazzuk? A következőképpen: nem a feltaláló a végső instancia annak eldöntésére, hogy a készítmény mi csoda, vagy hogy mire való. Ezt a *használó* dönti el. A feltaláló csak a használók egyike, és az, amit találmányának funkciójáról és felhasználásairól tud, véletlenszerű és vitathatóan kiváltságos tudás. Ha mások másra jobban tudják használni a találmányt, akkor a feltaláló szándékai – akár világosak voltak, akár ködösek – *kizárólag történelmi szempontból érdekesek*. Lehet tehát cáfolhatatlan történelmi tény, hogy valaki egy bizonyos készítményt speciális céllal hozott létre, és ezt a célt nagyon világosan reprezentálta – a fejében, mentalézül is, és írott „jelekben”, illetve tervrajzokban is – de ez a történelmi tény, miközben mond valamit arról, hogy a kezdet kezdetén minek szánták a készítményt, *lehet*, hogy semmi érdemlegeset nem mond arról, hogy milyen funkciói lehetnek és vannak ténylegesen. Turing és Neumann János rosszalhatnák, hogy számítógépüket szövegszerkesztőnek használják, de akkor mi van? A gép csodálatos szövegszerkesztő, és legújabb változatainak számos tulajdonságát nyilvánvalóan e cél szem előtt tartásával tervezték meg.

Különösen érdekes céljaink szempontjából a robotok értelmezése. Ezek a gépek, amelyeket gyakran úgy terveznek meg, hogy védekezni tudjanak a környezeti kihívásokkal szemben, valóban olyan „cselekvéseket” hajtanak végre, amelyeket a funkcióikat meghatározó belső reprezentációk irányítanak. Tegyük fel, hogy a tárgyalt gombnyomogató személy, X. Y. problémájával kerülünk szembe: a robot félreérthető vagy kétértelmű cselekvést hajt végre, mi pedig szeretnénk tudni, hogy mit akart csinálni. Többféleképpen láthatunk hozzá a felderítéshez: (1) megkérdezhetjük, hogy a mi (robothatásználói) megítélésünk szerint *mit kellett volna akarnia*, és a jóindulat vagy

az optimumelv alkalmazása gyorsan eldöntheti a kérdést. Vagy (2) ha ezen az úton nem jutunk értelmes interpretációhoz – valami elromlott –, akkor megkereshetjük a robot tervezőit, hogy kiderítsük, ők mire gondoltak. Lehet, hogy nem mondják meg, lehet, hogy elvesztették a tervrajzokat és a dokumentáció egyéb részeit, és az is lehet, hogy amit mondanak, az elavult, mert a robot szerkezete a környezetre reagálva átalakulhatott úgy, hogy azt a tervezők nem látták előre, és nem tudják megfejteni. Így aztán nincs rá garancia, hogy véleményeik, amelyek különben lehetnek értékes adatok, megoldják értelmezésünk bármelyik rendezetlen kérdését. A robot autonóm értelmezést igényelhet. Ha újra megvizsgáljuk jelenlegi környezetének ráfordítás-ha szon összefüggésében, jobb értelmezéshez juthatunk belső állapotairól, mint amelyet eredeti tervezői kínálhatnak.

3. Emberek és más szervezetek értelmezése

Ideje rátérnünk arra az eddig elhalasztott kérdésre, hogy hogyan juthatunk dűlőre, ha marad valami meghatározatlan vagy vitatott dolog az emberi pszichológia értelmezésében. Ha egy személlyel kapcsolatban *elfogadjuk az intencionalista álláspontot*, akkor értelmezésünk strukturálására azt a feltevést használjuk, hogy az illető racionálisan vagy kognitív-konatív szempontból optimálisan működik, de ha valami elromlik – ha olyan bizonyítékokra bukkanunk, amelyek nyilvánvaló üzemzavarra vagy arra vallanak, hogy az optimálisnál rosszabbul működik –, akkor hirtelen megsokszorozódnak az értelmezés problémái. A továbbiakban számos esetben nem bízhatunk az ágens saját vélekedéseiben, és így még ha a kérdéses cselekvések jelentenének is egyáltalán valamit, akkor sem olyasmit, amire túl sok közvetlen bizonyítékunk lenne. Mit tehetünk? Tanácsot kérünk a tervezőktől, ahogy a többi készítmény esetében tesszük. Elvégre mi is készítmények vagyunk, a természetes kiválogatódás tervezett bennünket, hogy meghatározatlan időre megbízható hordozókról gondoskodják génjeink fennmaradásához. (Ebben a részben a továbbiakban az INTERPRETING MONKEYS, THEORISTS AND GENS anyagát használom fel, in: THE INTENTIONAL STANCE, 269–286. o.)

Hogyan kérhetünk tanácsot az anyatermészettől? Úgy, hogy intencionalista álláspontra helyezkedünk a természetes kiválogatódással kapcsolatban, és megkeressük az általunk felfedezett tulajdonságok felépítésének némileg rejtett racionális alapját. Röviden, adaptacionistákká válhatunk.⁹

A biológiában az adaptacionisták feltételezik, hogy az általuk vizsgált szervezetek felépítése optimális, és néhány más biológus ferde szemmel nézi ezt a gyakorlatot, mondván, hogy dogmatikus optimizmusra késztet. Miért kellene ma bárkinek feltételeznie, hogy egy organizmusnak, pusztán azért, mert kifejlődött, bármilyen tekintetben optimális a felépítése? Bizonyítékok tömege és a populációgenetikában például egy jó elmélet mutat arra, hogy számos esetben rossz adaptációk rögzülnek, fejlődési kényszerek korlátozzák a fenotipikus plaszticitást stb. De ezt az elutasítást rosszul fogalmazták meg: azok a kritikusok, akik ezekre a bonyodalmakra emlékeztetik az adaptacionistákat, elbeszélnek ellenfeleik mellett.

Nem azért használunk optimumfeltevéseket, mintha naívnul azt gondolnánk, hogy az evolúció a miénket tette a legjobbá a lehetséges világok közül, hanem azért, mert ha egyáltalán előre akarunk jutni, akkor értelmeznünk kell, az értelmezés pedig szükségessé teszi az optimumelv igénybevételét. Az adaptacionista stratégia a biológiában

éppúgy „miért” kérdésekre próbál válaszolni, mint az intencionalista stratégia a pszichológiában. Miért mondta le Jancsi a vacsorameghívást? – kérdezi a naiv pszichológus, vagyis a köznapi ember. Az a feltevése, hogy ennek – legalábbis Jancsi szerint – (jó) oka van. Miért rak négy tojást ez a madár? – kérdezi az adaptacionista. Azzal a feltevéssel kezdi vizsgálódását, hogy ennek (jó) oka van: hogy a négy tojás valamiért jobb, mint a kettő, a három, az öt vagy a hat. Amikor a lehetséges válaszokat keresi erre a kérdésre, beindul a kutatás. Gyakorlatilag ezt kérdezi: mi lenne, ha öt túlságosan sok, három pedig túlságosan kevés volna? Ebből hipotetikus számítások kínálkoznak – az energiaráfordítással, a túlélési valószínűséggel, az élelem szűkösségével stb. kapcsolatban –, és szép panglossi módon elég hamar kialakul egy versenyképes magyarázat arra, hogy miért látszik valóban az a legjobbnak, hogy ezek a madarak épp négy tojást rakjanak, ha tényleg ezt teszik.

Gould és Lewontin klasszikus adaptacionizmuskritikájukban¹⁰ azt mondják, hogy ilyen történetet mindig ki lehet találni, következésképpen az, hogy valaki egy hihető történetet kreál, nem bizonyítja, hogy a történet igaz is. De az ilyen történetek, ahogy a hazugságok is, elágaznak, és vagy falszifikált előrejelzésekhez vezetnek más területeken, vagy nem. Ha ellentmondás nélkül ágaznak el, akkor nagyon keveset mondanak a biológusoknak. „Milyen csodálatos a természet!” – motyoghatják búsan, sokat azonban nem fognak tanulni ebből. Ha viszont az adaptacionisták egyik előrejelzése tévesnek bizonyul, akkor feltételezhetik, hogy valami fontos dolgot számításon kívül hagytak. Milyen zavaró tényezővel lehetne kiegészíteni a panglossi mesét úgy, hogy amit az organizmusok ténylegesen tesznek, az végül is a legbölcsebb legyen számukra? Az ember annak a „problémának” a naiv megértésével kezdi, amellyel valamilyen organizmus szembesül, és ennek a naiv megértésnek az alapján dolgozza ki, hogy milyenek kellene lennie az organizmus felépítésének. Ez olyan kísérleteket ihlet, amelyek kimutatják, hogy az organizmus nem olyan felépítésű. Az adaptacionista ahelyett, hogy vállrándítással intézné el a dolgot, és azt mondaná, hogy „másodrendű felépítés”, azt kutatja, hogy nem mutatnak-e az eredmények bonyolultabb elrendezésre.

Természetesen gyakran nehéz kiolvasni az eredményeket. Hírhedt esetek a stegoszaurosok uszonyai (védekezésre vagy hőszabályozásra valók? – valószínűleg az utóbbira) és a pulykák bőrlebernyege (ki tudja?).¹¹

A panda Gould révén elhíresült hüvelykujja¹² talán a legismertebb esete annak, amit Gould „exaptációnak” nevez – a szó kétségkívül jobb, mint a biológiai tankönyvek nagy részében még mindig szereplő „preadaptáció”, amely tévesen valamiféle előrelátást vagy előkészületet sugall.

Ezek az esetek komoly vita középpontjába kerültek a biológiában, és néhány biológus a megnyílt szakadékot látva hajlamos lemondani *minden* funkcióval vagy céllal kapcsolatos beszédéről. Egy dologban igazuk van: nincs szilárd közbülső pozíció.¹³ Ha az ember hajlandó bármit állítani a biológiai létezők funkciójáról – például ha ki akarja mondani, hogy teljesen elfogadható azt mondani, hogy a szem látásra való, a sas szárnyai pedig repülésre –, akkor elkötelezi magát a mellett az elv mellett, hogy a természetes *kiválasztás* jó elnevezés. Hogy – Elliot Sober megfogalmazásával élve – a tulajdonságok nem egyszerűen kiválasztódnak, hanem a kiválasztás tulajdonságokra irányul.¹⁴ És a természetes kiválasztásnak e nélkül a „különbségtevő” képessége nélkül egyáltalán nem lennének képesek funkcionális interpretációkat fenntartani.

Tény, hogy a természetes kiválasztás minden folyamatát leírhatnánk anélkül, hogy ilyen intencionális nyelvhez folyamodunk, de nagy árat fizetnénk érte: a leírás körül-

ményességével, az általánosság hiányával és nemkívánatos részletezéssel. Elvétenénk a rendszert, azt a rendszert, amely lehetővé teszi a predikciót, és elősegíti a tényeknek ellentmondó kijelentések megfogalmazását. Azoknak a „miért” kérdéseknek, amelyeket robotunk megtervezésével kapcsolatban feltehetünk, és amelyek tudatos, szándékos, explicit célokat sejtetnek a tervezők részéről (a legtöbb esetben), megvannak a megfelelőik, az organizmusok és „tervezésük” témakörében. Ha kidolgoznánk az organikus bölcsesség e részleteinek racionális alapjait, akkor kénytelenek lennénk – igaz, minden misztikumtól mentesen – e racionális alapok fokozatos méltánylását vagy elismerését a természetes kiválasztásnak tulajdonítani.

Hogyan csinálhatja ezt a természetes kiválasztás intelligencia nélkül? Nem tudatosan keresi ezeket a racionális alapokat, hanem amikor beléjük botlik, a válaszadás nyers követelményei biztosítják, hogy „elismerje” értéküket. Az intelligencia illúzióját az kelti fel, hogy korlátozottan látunk rá a folyamatra: könnyen lehet, hogy az evolúció az „okos lépések” mellett kipróbált minden „ostoba lépést” is, de ezek, mivel tévedések voltak, eltűntek. Mi diadalok szakadatlan sorát látjuk.¹⁵ Ha célunk az, hogy megmagyarázzuk: miért *ezek* voltak a diadalok, akkor felfedezzük a dolgok okait – azokat az okokat, amelyeket a szóban forgó dolgokkal felruházott organizmusok viszonylagos sikere már „elismert”.

Most azoknak az adatoknak egy speciális problémájára akarok rámutatni, amelyekkel az evolúcióelmélet szembekerült. Sok kommentátor leszögezte, hogy az evolúciós magyarázatok lényegében történelmi elbeszélések. Mayr így fogalmazta ezt meg: „*Ha az ember valaminek egy olyan tulajdonságára próbál magyarázatot adni, ami az evolúció terméke, rekonstruálnia kell ennek a tulajdonságnak az evolúciós történetét.*”¹⁶ De a konkrét történelmi adatok – ahogy látni fogjuk – nehezen megfogható szerepet játszanak ezekben a magyarázatokban.

A természetes kiválogatódás elmélete megmutatja, hogy hogyan *lehet* a természeti világ minden tulajdonsága a hosszú időn át tartó differenciált reprodukció vak, előre látás nélküli, nem teleologikus, végső soron mechanikus folyamatának terméke. A természeti világ bizonyos tulajdonságait persze – a dakszlik rövid lábát, a skót szarvasmarhát, a vékony héjú paradicsomot – mesterséges kiválasztás hozza létre, amikor is a folyamat célja és a megcélzott felépítés értelme explicit szerepet játszott az etiológiában, amely a szelekciót végző tenyésztők, illetve nemesítők elméjében van „reprezentálva”. Ennélfogva a természetes szelekció elméletének meg kell engednie speciális esetként az ilyen termékek és az ilyen történelmi folyamatok létezését. De megkülönböztethetők-e a retrospektív elemzésben ezek a speciális esetek? Nézzünk egy gondolatkísérletet.

Képzeljünk el egy olyan világot, amelyben a természetes kiválasztás „rejtett kezét” *tényleges* kezek egészítik ki, egy olyan világot, amelyben a természetes kiválasztást mérhetetlenül hosszú korszakokon át a mi világunk állattenyésztőihez és növénynemesítőihez hasonló, szöszmötölő, előrelátó, ésszerűséget képviselő organizmustervezők mozdítják és segítik elő, akik azonban nem korlátozzák magukat emberi használatra szánt „házasított” szervezetekre. Ezek a biomérnökök reprezentálnák szerkezetek értelmét, és e reprezentációknak megfelelően járnának el, éppúgy, mint az autótervezők. Fel tudnák-e a biológusok fedezni nekünk munkáját abban a világban? El lehetne-e választani termékeiket egy kivitelező nélküli, reprezentáció nélküli, tisztán darwini, az összes célt szabadon lebegtető szelekció termékeitől? Természetesen igen (ti. akkor,

ha bizonyos organizmusokat használati utasítással látnának el), de ha a mérnökök úgy döntenének, hogy elleplezik beavatkozásukat, amennyire csak tudják, akkor nem.

Egy hustoni biotechnikai cég, a NovaGene „DNS védjeggyel” látja el termékeit: céjük védjegyének legközelebbi aminósav-megfelelőit beírják termékeik „extra” vagy „hulladék” DNS-ébe (a bevett rövidítések szerint: aszparagin-glutamin-valin-alanin-glicin-glutaminsav-aszparagin-glutaminsav NOVAGENE).¹⁷

Ez új feladatot kínál a radikális fordításban érdekelt filozófusok számára: hogyan bizonyíthatjuk vagy cáfolhatjuk azt a hipotézist, hogy a védjegyek – vagy használati utasítások – felismerhetők abban a DNS-tömegben, amelynek nincs szerepe a fenotípus kialakításának vezérlésében? Richard Dawkins génnézőpontú felfogása előre jelzi és így meg is tudja magyarázni ennek az értelmetlen, „önző” DNS-nek a jelenlétét,¹⁸ ez azonban nem bizonyítja, hogy (a DNS-nek) nem *lehetett volna* meglepőbb forrása és ezért valamilyen jelentése.

Felfedhetne-e a felépítés, a szerkezet alaposabb vizsgálata árulkodó diszkontinuitásokat? Tekintve, hogy a természetes szelekció nélkülözzi az előrelátást, nem láthatja bölcsnek a *reculer pour mieux sauter*-t, a visszalépést, hogy nagyobb legyen az ugrás. Ha vannak olyan felépítések, amelyek nem közelíthetők meg fokozatosan, lépésről lépésre áttervezve, úgy, hogy minden lépésről legalább annyit el lehessen mondani, hogy a gén fennmaradási esélyei szempontjából nem rosszabb az előzőnél, akkor a természetben egy ilyen felépítés létezése szükségessé teszi az előzmények valamely pontján egy körültekintő tervező – egy génebéssz vagy egy nemesítő – segítő kezét, aki valahogy megőrzi a közbülső lépések szükségszerű egymásutánját mindaddig, amíg azok el nem vezetnek a megcélzott utódhoz. Nem lehetne-e azonban egy ilyen előreugrás – az evolucionisták szavával „ugrásszerű változás” (saltation) – egyszerűen szerencsés ugrás? Hol vetjük el azt a hipotézist, hogy a kozmikus véletlenek túlságosan valószínűtlen események, és hol nyugszunk bele abba a hipotézisbe, hogy vannak intervencionista mérnökök?¹⁹

Ezek a problémák azt sejtetik – bár bizonyítani természetesen nem bizonyítják –, hogy a mesterséggel szembeállított természetes kiválasztásnak nincsenek bombabiztos ismertetőjegyei. Abban, hogy a mesterséges kiválasztásnak nincsenek, az összes biológus egyetértett velem, akit erről megkérdeztem. Szörnyen zavarba hozná-e ez a konklúzió – amennyiben igaznak bizonyulna – az evolucionistákat a kreacionisták elleni küzdelmükben? El lehet képzelni, micsoda hangzavar támadna: „A tudósok beismerik: a darwini elmélet képtelen cáfolni az intelligens tervezést!” Ez azonban az ortodox evolúcióelmélet státusának teljes félreértése. Nagy merészség lenne a természetes kiválasztás bármely hívétől, ha kijelentené, hogy az elmélet segítségével a jelenlegi adatokból képes annyira jól kiolvasni a történelmet, hogy abszolút bizonyossággal ki tudja zárni a racionális tervezők korábbi történelmi jelenlétét. Vadul valószínűtlen fantáziálás volna ez, mindazonáltal nem képtelenség.

Mai világunkban vannak olyan organizmusok, amelyekről *tudjuk*, hogy előrelátó, célorientált áttervezési erőfeszítések eredményei, ez a tudás azonban nem régi történelmi események közvetlen ismeretéből adódik (ténylegesen megfigyeltük a nemesítők munkáját), de könnyen lehet, hogy ezek a különleges események nem hagynak semmiféle fosszilis nyomot. Vegyük elő újra gondolatkísérletünket most egy egyszerűbb változatban. Tegyük fel, hogy Mars-lakó biológusoknak küldenénk egy tojásrakó tyúkot, egy pekingi palotakutyát, egy csúrlakó fecskét, valamint egy gepárdot, és megkérnénk őket arra, hogy határozzák meg azokat a felépítéseket, amelyek mesterséges

válogatók beavatkozásának jeleit viselik. Mire támaszkodhatnának? Hogyan érvelhetnének? Megállapíthatnák, hogy a tyúk nem törődik „rendesen” a tojásaival, hogy bizonyos tyúkváltozatokból kivesszett a helyes költéshez szükséges kotlási ösztön, és hamar kihalnának, ha az emberek nem biztosítanának megfelelő környezetet számukra mesterséges keltetőikkel. Megállapíthatnák, hogy a pekingi palotakutya származásánál sokkal inkább alkalmas arra, hogy bármilyen megerőltető környezetben gondoskodjék magáról. Az, hogy a csúrlakó fecskék nagyon szeretnek ácsolt környezetben fészket rakni, azt a tévhitet kelthetné biológusainkban, hogy dédelgetett házikedvencek, és a gepárd bármely tulajdonsága, amelyből arra következtetnének, hogy vadállat, megtalálható az agarokban is a tenyésztők türelmes fáradozásának köszönhetően. Végül is a mesterséges környezetek maguk is részei a természetnek.

Csak azon az alapon, hogy ez teljesen fölösleges fantáziálás, nem lehet kizárni, hogy a történelem előtti időkben galaxisközi látogatók babrálgattak a földi fajok DNS-ével. (Eddig) nem találtunk olyasmit a földön, ami – akár halványan – arra utalna, hogy érdemes egy ilyen hipotézist tovább vizsgálni. (És – teszem hozzá sietve, nehogy a kreacionisták felbátorodjanak – még ha felfedeznénk is és lefordítanánk is valamilyen „védjegyüzenetet” fölösleges DNS-ünkben, ez nem gyengítené a természetes kiválogatódás elméletének azt az állítását, hogy meg tudja magyarázni a természet minden felépítését anélkül, hogy segítségül kellene hívnia egy *rendszeren kívüli*, előrelátó tervező-teremtőt. Ha az evolúcióelmélet a természetes kiválasztás segítségével számot tud adni azoknak az embereknek a létezéséről, akik a NovaGene-nél megálmodják a DNS-védjegyet, akkor számot tud adni azoknak a bármikor elődöknek a létezéséről is, akik felfedeznivalóként ránk hagyták kézjegyüket.) A természetes kiválasztáselmélet ereje nem abban van, hogy pontosan bizonyítani tudja, milyen volt az (elő)történet, hanem mindössze abban, hogy bizonyítani tudja: milyen *lehetett*, ha adottnak vesszük, amit arról tudunk, hogy milyenek a dolgok.

Az adaptacionista gondolkodás tehát lehet, hogy gyakran képtelen megválaszolni egy természetes felépítés kialakulásának történelmi mechanizmusára, a tényleges etiológiára vonatkozó részletkérdéseket, miközben sikeresen megfogalmazza, sőt meg is erősíti – már amennyire ez egyáltalán lehetséges – a felépítés funkcionális elemzését. Elképzelhető, hogy magában a felépítésben nem lehet megkülönböztetni a kialakulásában szerepet játszó szabadon lebegő (nem reprezentált) és reprezentált racionális alapot, de ez a bizonytalanság független a felépítés racionális alapjának igazolásától. Ráadásul a kialakulással kapcsolatos történelmi tények – még ha felfedezzük is őket – ugyanannyire semlegesek, ha az ellenkező irányba mozgunk: képtelenek választ adni a felépítés tevékenységeivel kapcsolatos értelmezésünk racionális alapját érintő kérdésekre. Persze még mindig reménykedhetünk abban, hogy a tudomány végül felfedi, hogy mi a történelmi igazság ezekkel az etiológiai részletekkel kapcsolatban, de nem azért, mert meg fogja válaszolni összes arisztotelianus „miért” kérdésünket, akár milyen óvatosan és megfelelően fogalmazzuk is meg azokat.

Ideje összegeznünk az értelmezés változatairól adott elemzésünket. Első lépésként készíthetünk egy táblázatot a tárgyalt példákkal.

Az interpretáció változatai

	VILÁGOS	KÉTÉRTELMŰ	EXAPTÁLT
SZÖVEGEK	„FŰRE LÉPNI TILLOS!”, telefonkönyv	„feeling Faint”	Beerbohm költeménye
KÉSZÍTMÉNYEK	balta, telefon	antikütherai, cerce	vasaló könyvtámasz, szövegszerkesztő
KIFEJLŐDÖTT DOLGOK	szem, szárny	a sztegoszaurusz uszonya, a pulyka lebergenye	a panda hüvelykujja
EMBEREK intencionális állapotai és aktusai	add ide a cukrot, hinni abban, hogy esik	„Megnyomom az A gombot”, „Kiesett!” (Házban)	„Szerelem” – Bertrand Russel

Nem arról van szó, hogy mindegyik interpretációs eljárásból adódnak azonos tulajdonságokkal rendelkező esetek, hanem arról, hogy mindegyik eljárásban azonosak az értelmezés elvei – legalábbis én ezt állítom. Bár a különböző változatokban teljesen különbözők a túlsúlyban lévő adatok, nincsenek olyan adatforrások vagy érvelésmódok, amelyek az egyik értelmezés esetében elvileg rendelkezésünkre állnak, de egy másikéban nem. A „felhasználó” helyzete egyik esetben sem kiváltságosabb, mint a szerzőé. És bár a felhasználó „választ ki” egy jelenleg hasznos felépítést, a hasznosság gyorsan változhat, és a felhasználó nem mindentudó. Lehetséges, hogy egy fikarcnyival sem tudjuk jobban kivetíteni a jövőbe a felhasználó racionális indokát, mint az eredeti szerzőét. Azt tehát, hogy *valójában most* micsoda egy dolog, nem határozzák meg jobban a jelenlegi felhasználó „intenciói”, mint bármilyen más intenció.

Furcsa módon tehát *jobb* alapokról láthatunk hozzá a funkciók megbízható meghatározásához (amelyek nagy valószínűséggel értékes értelmezési segédeszközök lesznek a jövőben is), ha figyelmen kívül hagyjuk

- (1) „azt, amit a szerző mond” a szövegek esetében;
- (2) a „K + F”* beszámolókat az egyéb készítmények esetében;
- (3) a fosszilis maradványokat a kifejlődött tulajdonságok esetében;
- (4) azt, amit az emberek intencionális állapotokról vallanak.

Nincsenek „kiváltságos utak” egyik területen sem. Az a szándék – ha van –, amellyel eredetileg bevezettek valamit, a legjobb esetben is csak azt határozza meg, hogy a dolognak a szerző reménye vagy szándéka szerint milyen funkciót kellene betöltenie, és ez a remény is interpretáció terméke. Amíg elvetjük azt a gondolatot, hogy lennie kell egy meghatározott, *helyes* válasznak arra a kérdésre, hogy „mire való?”, addig hozzá sem kezdhetünk a funkciómeghatározások értelmezéséhez. És ha nincs olyan mélyebb tény, amely eldönthetné ezt a kérdést, akkor olyan mélyebb tény sincs, amely eldönthetné az ikerkérdést: Mit jelent?

* Kutatás + Fejlesztés.

Jegyzetek

1. William Wimsatt és Monroe Beardsley: THE INTENTIONAL FALLACY. In: THE VERBAL ICON. University of Kentucky Press, 1954. 4. o.
2. 1. m.
3. Lehetséges, hogy ez éppúgy igaz a beszélt, mint az írott szövegekre? Bertrand Russell élete kínál egy példát, amely azt sejteti, hogy lehetséges: „A két vendég jó későn távozott, s Russell kettesben maradt Lady Ottoline-nal. Hajnali négyig beszélgettek a kandalló mellett. Russell, néhány nappal később rögzítve az eseményt, ezt írta: »Nem tudtam, hogy szeretem magát, amíg meg nem hallottam, hogy ezt mondom magának, mert akkor egy pillanatig azt gondoltam: Úristen! Mit beszélék? – aztán tudtam, hogy ez az igazság.«” R. W. Clark: THE LIFE OF BERTRAND RUSSELL. London, Weidenfeld & Nicolson, 1975.
4. John Updike hívja fel figyelmünket ASSORTED PROSE című kötetének 204. oldalán arra, hogy milyen ihletetten tudja egy szerző felhasználni egy másik szerző szövegét: „Első könyvének (THE WORKS OF MAX BEERBOHM) copyright-oldalán Max a következő impresszumot találta: London: JOHN LANE, The Bodley Head. New York: CHARLES SCRIBNER'S SON. Ezt írta alá tollal: Ez az egyszerű közlés, ha jól olvassuk, jambikus. ...Ha irodalmi főguru volnék, amulettbe zárva viselném a nyakamban ezt az idézetet, hogy szerencsét hozzon.”
5. THE INTENTIONAL STANCE című könyvemben (Cambridge, Massachusetts, MIT Press/A Bradford Book, 1987) magam is hosszasan érvelek amellett (különösen a 37–42. oldalakon), hogy nincsenek ilyen mélyebb tények. Lásd még REAL PATTERNS című cikket, amely a *Journal of Philosophy*-ban fog megjelenni.
6. Oxford, Blackwells, második kiadás, 1963. 57. o.
7. A modern balták esetében ez biztos, de az őstörténet „baltáival” már más a helyzet. Az „acheuli kézibalta”, amelyet talán egymillió évvel ezelőtti őseink használtak, mintha nem volna jól tervezve fogásra és aprításra. Frisbee-szerű formája azt sejteti, hogy inkább hajítószerszám lehetett. A készítményhermeneutikának ezt a leckéjét élelemjűen tárgyalja William Calvin: THE RIVER THAT FLOWS UP-HILL című könyvében, San Francisco, Sierra Club Books, 1986. 310., 505. o.
8. A példát BEYOND BELIEF című korábbi cikkemből vettem át, amely a készítményhermeneutikáról szól. In: Andrew Woodfield, ed.: THOUGHT AND OBJECT. Oxford, Clarendon Press, 1982. 41–43. o. (Újranyomva in: THE INTENTIONAL STANCE. 155–156. o. Lásd továbbá 304., 311–312. o.)
9. Az adaptacionizmusról és az intencionalista evolúciófelfogás stratégiájának elfogadásáról részletesebben lásd THE INTENTIONAL STANCE 7. és 8. fejezet. A jelen írás célja annak a kontextusnak a felvázolása, amely nélkül az említett fejezetekben az értelmezésről található rövid megjegyzések könnyen félreérthetőek – vagy elutasíthatók a jóindulat nagyvonalú, ám nemkívánatos segítségül hívásával!
10. Stephen Jay Gould és Richard Lewontin: THE SPANDRELS OF SAN MARCO AND THE PANGLOSSIAN PARADIGM: A CRITIQUE OF THE ADAPTATIONIST PROGRAMME. *Proceedings of the Royal Society*, B205, 1979. 581–598. o.
11. Patricia és Philip Kitcher vetnek fel egy érdekes esetet THE DEVIL, THE DETAILS AND DR. DENNETT című írásukban a THE INTENTIONAL STANCE-t kommentálva a *Behavioral and Brain Sciences*-ben (1988. II. 517. o.): mi a funkciójuk az édesvízi guppik oldalán lévő pettyeknek? Helyeslőn idézik Ender erre vonatkozó gondos kutatását, de félreértik saját példájuk filozófiai lényegét: Ender úgy „használja” az általa vizsgált guppikat, hogy hozzászól egy jellegzetességet a szelektív környezetbe, amit az ember saját vesztére hagy figyelmen kívül. Lásd SCIENCE, PHILOSOPHY AND INTERPRETATION című válogatást Kitcheréknek (ugyanabban a számban 540. o.).
12. Stephen Jay Gould: THE PANDA'S THUMB. New York, Norton, 1980. (Magyarul: Stephen Jay Gould: A PANDA HÜVELYKIJJA. Európa, 1990.)
13. „Az evolúciós biológusok egy része nem hajlandó sajátos adaptív jelentőséget tulajdonítani anatómiai struktúráknak, mondván, hogy ezek a struktúrák nem egyedileg, hanem a szervezet többi részével együtt szembesülnek a szelekcióval. Ez meghatározhatatlanná teszi a szervezet egyik részéhez rendelt adaptív »tartalmakat«, mert egy másfajta hozzárendelés eredményezheti az egész szervezet azonos szintű alkalmasságát, ha végrehajtanak bizonyos korrekciókat az adaptációs azonosítások más részeiben. A

pszichológia filozófiájában ennek a tézisnek a megfelelője az interpretáció meghatározatlanságában tükröződik.” Alexander Rosenberg: INTENTIONAL PSYCHOLOGY AND EVOLUTIONARY BIOLOGY (I. rész: THE UNEASY ANALOGY). *Behaviorism*, 14. 15–27. o.

14. Elliot Sober: THE NATURE OF SELECTION. 1984. Cambridge, Mass.: MIT Press/A Bradford Book.

15. Lásd még Jonathan Schull ARE SPECIES INTELLIGENT? című írását (a *Behavioral and Brain Sciences*ben jelenik majd meg), aki nagyszerűen érvel amellett, hogy a természetes kiválasztás folyamatának nem kell mindig tökéletesen ostoba, próba-tévedés alapon kierőszakolnia az összes lehetőséget. Hála a Baldwin-hatás-

nak például, a fajok előre kipróbálják a fenotipikus tér bizonyos lehetőségeit, ami az adaptív mező teljes területének hatékonyabb felderítését teszi lehetővé a genom számára.

16. Ernst Mayr: HOW TO CARRY OUT THE ADAPTATIONIST PROGRAM. *American Naturalist*, 1983. 324–334. o.

17. *Scientific American*, 1986. június. 70–71. o.

18. Richard Dawkins: THE EXTENDED PHENOTYPE. 1982. 9. fejezet: SELFISH DNA, JUMPING GENES AND LAMARCKIAN SCARE.

19. A fokozatosság, az ugrásszerű változás és a valószínűség tárgyalását lásd in: R. Dawkins: THE BLIND WATCHMAKER. London, Longman Scientific, 1986; A VAK ÓRÁSMESTER. Akadémiai Kiadó, 1994.

Pléh Csaba

A NARRATÍVUMOK MINT A PSZICHOLÓGIAI KOHERENCIATEREMTÉS ESZKÖZEI¹

1. A mindenütt jelen lévő elbeszélés

A modern humán tudományok s társadalomtudományok többször jutottak arra a felismerésre, hogy az elbeszélést az emberi természet kítüntetett jellemzőjének tartásák. Kezdetben ez a gondolatmenet javarészt a pszichológiára s azon belül az emlékezeti szerveződés s az elbeszélés kapcsolatának elemzésére korlátozódott, s bár provokatív tézisek következtek belőle az (uralkodó) világképet illetően, ezek nem váltak mindenre megváltást kínáló paradigmák kiindulópontjává a pszichológián kívül. Ez jóval későbbi fejlemény.

A pszichológiában az értelmes s ugyanakkor az elemeken túlmenő szerveződés igénye, az asszociációellenes felhang vezetett az elbeszélések előtérbe állításához. Arról az asszociációkritikáról van itt szó, melyet más, nem narratív megoldásokat ajánlva ugyan, de igen világosan exponált az alaklélektanos Max Wertheimer: „[Az asszociációs felfogásban] Alapjában véve tetszőleges az, hogy mi kapcsolódik össze az egyidejűségben, egymásmellettségben vagy egymásutániségben... az alap az és-összeg, az alulról felfelé haladás, a mechanisztikus mozzanat, az alkalomszerűség, a ténybeli esetlegesség.” (Wertheimer, M. [1922–1983]: ADALÉKOK AZ ALAKRÓL SZÓLÓ TANÍTÁSHOZ. In: Pléh Csaba [szerk.]: PSZICHOLÓGIATÖRTÉNETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY II. Tankönyvkiadó, 123–124. o.)

A klasszikus pszichológiában a brit Sir Frederick Bartlett, a francia Pierre Janet és az orosz Pavel Blonszkij vetette fel a harmincas években, hogy az elbeszélés a mentális élet alapvető nem asszociatív szervezőelve. Bartlett számára a narratívumok a logikus